

8. Удовиченко О. Вказ. праця. – С. 27.
9. Грицак Я. Нарис історії України. Формування української модерної нації. – К., 2000. – С. 88.
10. Цит. Алексеев А. Революція и гражданская война в описаниях белогвардейцев. – М., 1930. – С. 26.
11. Цит. Алексеев А. Вказ. праця. – С. 30.
12. Волков С. 1918 г. На Украине. – М., 2001. – С. 34.
13. Рабочая жизнь. – 1918. – 2 марта.
14. Петрів В. Спомини з часів України і революції. – Мюнхен, 1928. – С. 13.
15. Петрів В. Вказ. праця. – С. 40.
16. Леонардо Ф. На підступах до Києва. – Харків – Київ, 1930. – С. 3.
17. Рабочая жизнь. – 1918. – 3 марта.
18. Леонардо Ф. Вказ. праця. – С. 25.

Аннотація

На основі архивних джерел показана життя Києва в 1918 г. на кануні німецької окупації і відношення населення к приходу німців.

Салата О.

РОЛЬ ЧУТОК У ФОРМУВАННІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У 1941-1944 РОКАХ

Тема Великої Вітчизняної війни сьогодні є надзвичайно актуальною. Перед вітчизняними істориками стоїть завдання – дати об’єктивну картину подій, що відбувалися на початку 40-х років ХХ ст. Одне з питань, яке сьогодні потребує нового погляду та глибокого вивчення є інформаційний простір України в умовах війни, зокрема на окупованих територіях.

Радянським урядом як і керівництвом Вермахту розроблялись і використовувались на окупованих територіях засоби, механізми та технології за допомогою яких і формувався інформаційний простір. Одним із найважливіших і впливових засобів у спеціальній пропаганді серед населення окупованих територій були чутки.

Більшість вітчизняних істориків – І. І. Слинько, Д. П. Григорович, В. М. Нем’ятій, Ю. І. Зінченко, А. Ф. Петляк, П. І. Чернега та ін. [1] вивчаючи діяльність державних органів влади, професійних спілок, комсомолу та інших громадських організацій і загалом суспільне життя України в роки війни розглядали пропагандистську діяльність уряду і партії одновекторно – як ідеологічну. Тобто, всі інформаційні потоки, що циркулювали на окупованих німецькою армією територіях вивчалися як звичайна ідеологія. Практично не розглядалися механізми, технології, завдяки яким відбувалося розповсюдження інформації серед населення тилкових та окупованих районів.

Найближче до розгляду цього питання підійшли російські історики Н. Попов та С. Жуков [2], які розглядали роль друку під час Великої Вітчизняної війни як один із напрямків політичної пропаганди та український історик – М. Коваль [3], який вперше в історії вітчизняної історичної науки звернув увагу на інформаційні потоки які панували на окупованих землях і впливали на свідомість місцевого населення не лише як ідеологія.

Таким чином, історична наука вимагає дослідити усі складові інформаційного простору на окупованих землях України, і зокрема чутки, які сприяли некритичному сприйняттю інформації малограмотними і віруючими людьми, а також ненавчену життєвим досвідом молодь.

Феномен чуток став об’єктом уваги психологів в нашій країні ще в 20-х роках. Причиною цьому послужили політичні реалії того часу, коли противники молодої Радянської держави, скориставшись неписьменністю і марновірністю значної частини населення, стійкими традиціями до усної передачі різного роду інформації, перетворили чутки на “усну газету контрреволюції”. Наклепницькі чутки, що навмисно розповсюджувалися класовим ворогом, виражали страх перед новою владою, агресивність по відношенню до її керівників (слух про “німецьких шпигунів, привезених до Росії в залпomboваному вагоні”), надії їх авторів на “швидкий крах більшовиків”. Не дивлячись на порівняно швидке “вмирання” подібних чуток, вони встигли заподіяти немало шкоди, вплинувши на політичні настрої і думки, оцінки і поведінку значних груп людей. Звільнення свідомості від привнесеного в нього явного обману прийшло для багатьох тисяч з них через участь в громадянській війні на стороні контрреволюції, через роки емігрантської убогості і приниження добровільних ізгоїв, заляканих “звірствами московської “Чека”, “руйнуванням багатовікової культури”. Важливу роль наклепницькі та пропагандистські чутки відіграли і під час Великої Вітчизняної війни, зокрема на окупованих німецькою армією територіях. Причому чутки поширювали як радянські, німецькі пропагандисти, так і патріотичні кола українських націоналістів.

На питання про політико-психологічну значущість проблеми наклепницьких чуток, що навмисно розпускалися усіма учасниками військових дій, ще на X з'їзду РСДРП зазначив В. Ленін. Як на засіб боротьби з чутками він послався на брошуру Э. Кларка "Факти і домисли про Радянську Росію" [4].

Проблема чуток опинилася в полі уваги дослідників і у зв'язку з необхідністю впровадження друку в селі, де населення залишалося ще в значній мірі безграмотним і через це схильними до стихійних марновірних домислів.

На рубежі 20-30-х років чулки перетворилися на активну зброю недобитих ворогів Радянської влади. Вони навмисно поширювали вигадки про "божу кару" за читання журналу "Безбожник", про "морову виразку" у вигляді малярійної епідемії, про трактори, "від яких земля просочиться гасом і родити не буде". Кожна скільки-небудь значуща подія – нота Керзона, вбивство Воровського, конфлікт на КВЖД – ставало відправним пунктом для розповсюдження наклепницьких чуток, а сама подія тлумачилася як підтвердження достовірності найнеймовірніших вигадок. Відмічені прецеденти показують, що проблема чуток зовсім не нова для тих, хто займався пропагандою і контрпропагандою. Ця проблема найяскравіше показала себе в умовах Вітчизняної війни ускладненої соціальними та економічними проблемами радянського суспільства. Для поширення чуток використовувалися найновіші на той час технічні засоби, в тому числі радіомовлення.

Аналіз феномена чуток вимагає виявлення ряду характеристик – просторово-часових, експресивних і інформаційних.

Закономірність розповсюдження усних повідомлень, що передавалися усередині соціальних груп в межах певного інформаційного простору дозволяє поділити чулки на "локальні", які діють у межах села або містечка, колективу підприємства або навчального закладу та ін. "Локальні" чулки недовговічні але факт, що вони встигають стати "новиною", негайно поширеною зацікавленими у таких інформаційних потоках. Так, усім відомі звірства німецьких солдат в окупованій Україні, але радянські партизани та пропагандисти "удосконалювали" інформацію поширюючи чулки серед місцевого населення. Так в одному селі розповідалося про те, що трапилося в сусідньому: У селі Кочин озвірілі гітлерівські людожери по-звірячому замучили і посадили на кіл 20 чоловік. 55-річному Д. Дубровець просвердлили лоб, відрізали пальці, розпороли живіт... [5]. Це змушувало частину людей або кидати свої домівки і йти до партизан і з лютою ненавистю їм мститись.

Красномовним прикладом є також свідчення відомого історика, очевидця подій Вітчизняної війни Ф. Пігідо-Правобережного: почув я радіопосилання, де розповідалося про нашу місцевість, а саме – що німці оволоділи селом Стайки і що там лютує тепер "розгнуданий фашистський терор", багато людей розстріляно. Два дні тому – говорилося далі в тому повідомленні – німці зігнали до берега Дніпра сотні жінок і там насилували їх. Крик жінок було чути з лівого берега Дніпра. Це повідомлення дуже здивувало нас, бо в селі було зовсім спокійно: ні грабунків, ні якихось насильств..." [6].

Як бачимо використання чуток застосовувалося для формування ненависті населення до ворога. Цікаво, чому комуністична влада боялася, що у населення окупованих територій німецька окупація не викличе ненависті і прикладала максимум зусиль щоб її викликати?

Наступний рівень чуток можна назвати "регіональним": це ситуація, при якій чулки можуть циркулювати у зв'язку з цінностями і цілями населення області або групи областей, республіки, географічного регіону. Характерні чулки поширювали релігійні діячі та німецька та угорська влада на окупованих територіях Західної України.

Так, єпископ Мукачівської уніатської єпархії звернувся до всі священників помісних церков з наказом поширювати серед населення чулки, щоб посилити боротьбу проти прагнень Закарпаття до воз'єднання з Україною. Поширювалася інформація про те, що в майбутньому незалежна і вільна Угорщина на підставі права самоврядування більше буде поважати й любити братні народи, які тут живуть... [7].

Нарешті, слід виділити рівень "національний" і "міжнаціональний". Це поширення чуток, які розпалюють національний рух або міжнаціональну ворожнечу. Треба віддати належне, радянське керівництво ніколи не використовувало цей рівень чуток. А щодо німецького уряду, то саме на цей рівень покладалися великі надії. Доказом цього є розповсюдження інформації про те, що всі більшовицькі керівники євреї, активно підтримували натягнуті відносини між українцями Західної частини України та поляками [8].

Для розповсюдження чуток і ведення активної контрпропаганди німецьким урядом було підготовлено фахівців-психологів, які розробляли необхідну стратегію використання чуток. Серед них – "чутка-бажання", "чутка-страховище" і "агресивна чутка".

"Чутка-бажання" найчастіше ставала спробою видати бажане за дійсне, причому в умовах, коли реальність приходиться у протиріччя з тим, що людям необхідне, довгоочікуване і те, що довго обговорювалося у зазначеному суспільному середовищі. Прикладом такої чулки стало очікування певної частини жителів Західної України на те, що з приходом німців вони зможуть жити і вести своє господарство як хочуть, а не у колгоспній системі яку встановила радянська влада. Але як ми вже знаємо політика Вермахту на українських землях не відповідала сподіванням місцевого населення. Багато і вітчизняних і німецьких істориків визнають, що політика окупаційного керівництва стала роковою помилкою, внаслідок чого місцеве населення надавало підтримку радянським партизанам і Червоній армії. Відомий історик В. Косик відзначав, що після того, як "німці вирішили не допускати прагнень українців до автономії у Генеральному Губернаторстві", вони зіткнулись із серйозними труднощами у своїх стосунках з населенням західної частини України..." [9].

Чутки, що відображали бажання і надії, стали засобом активної деморалізації політичного противника. У ході Великої Вітчизняної війни у пропагандистській практиці зареєстровані прецеденти навмисного розповсюдження таких чуток із завданням деморалізації людей у військових умовах. Німецькі пропагандисти використовували будь-які засоби щоб переконати населення окупованих районів про цілковитий розгром Червоної армії та розпад радянської влади, непереможність німецької армії, а звідси й те, що радянська влада більше ніколи на зайняті фашистською армією землі не повернеться [10]. Німці поширювали чутки про те, що Японія теж напала на Радянський Союз, захопила вже весь Сибір, Туреччина окупувала Кавказ, а німецька армія завершує розбивати окремі частини радянської Червоної армії, які ще не здаються [11].

“Чутка-страховищ” звичайно виражає боязливе передбачення яких-небудь неприємних подій і стає можливою завдяки досить поширеній звичці не дуже далеких або марновірних людей песимістично чекати гіршого. Мотивом для відтворення “чутки-страховища” найчастіше служить задоволення від розділеного з ким-небудь страху і тасмна надія на можливість спростування сюжету, який лякав. Але навіть якщо спростування не відбувається через відсутність у слухача відповідної інформації, то розділений страх переноситься легше. “Чутки-страховища” часто виникають в періоди соціальної напруги або гострого конфлікту (стихийне лихо, війна, революційна ситуація, державний переворот і т. д.), і їх сюжети варіюють від просто песимістичних відверто панічних. Під час Вітчизняної війни навмисне розповсюдження чуток такого роду стало улюбленим елементом ідеологічних, політичних і економічних диверсій.

Так, як уже було зазначено вище, радянське керівництво та пропагандисти активно розповсюджували чутки про неймовірні злочини гітлерівських солдат. Злочини солдат німецької армії й насправді були жакливими, але радянська пропаганда їх примножувала як могла, щоб посилити у населення та бійців Червоної армії страх та ненависть до загарбників.

Цікаво, що чутки розповсюджували навіть з офіційного джерела – Радянського Інформбюро. Так, в одній із бесід, розрахованій на селян, що перебували на тимчасово окупованій території говорилося: “У Німеччині панують голод та епідемії. Немає дня, щоб не вибухнув страйк серед іноземних і німецьких робітників, кати з СС, що пройшли науку на масових убивствах, розстрілюють з кулеметів і автоматів непокірливих. Гітлерівський блазень Геббельс у своїх статтях залякує смертю кожного, хто виявлятиме незадоволення заведеними фашистськими рабськими порядками.

У німецьких селян забрали вже все для війни: і хліб, і худобу. Землю обробляти нема кому – всі чоловіки в армії” [12].

А ось, приклад бесіди, яку проводили пропагандисти безпосередньо з селянами: “Трудящі селяни окупованих районів Радянської України, німецькі фашисти задумали ліквідувати колгоспний лад і встановити для вас кріпацькі порядки, а вас перетворити у покірне бидло, рабів німецьких князів і баронів. Цим проклятим новим порядком фашисти хочуть уярмити вас, перетворити вас і ваших дітей на батраків, що тягнуть каторжну лямку від зорі до зорі, в мастках розжирілих пихатих кровососів поміщиків і куркулів” [13].

З одного боку картина, яку змальовували у цій бесіді була жакливою. Але чи не так само жили українські селяни у часи панування радянської влади? Не всі вірили тому, що їм розповідали, бо думали, що гірше ніж у радянському кріпацтві вже не може бути. Треба сказати, що ця чутка-жах, якою залякували селян для того щоб вони не підтримували німців дуже скоро виявилася правдоподібною.

Агресивна чутка звичайно ґрунтується на забобонах і виражає собою різко негативне відношення окремої групи людей до об'єкту, що фігурує в сюжеті чуток. Елемент агресивності часто присутній у чутках, що лякали. Не випадково, наприклад, під впливом чуток про те, що у дітей, яких відправляють до Німеччини забирають кров для своїх поранених та бандитів населення, зайнятих німцями сіл тікало в ліси до партизан [14].

Різноманітність чуток умовно можна поділити ще за ознаками інформаційної характеристики, що виражає міру достовірності чуток, тобто ступінь відповідності фактів, що повідомляються, відповідним сторонам дійсної події. На цій підставі чутки підрозділяються на чотири типи: від абсолютно недостовірних (за суттю, що відображають, тільки настрої аудиторії) до близьких до дійсності. Умовність у даному випадку визначається тим, що в процесі циркуляції сюжет слуху трансформується, чим знижується міра його достовірності.

Разом з тим відмічена і протилежна закономірність – підвищення достовірності чуток, коли їх сюжети стимулюють події. Так було в приведених вище чутках про страх перед окупантами, ослаблення віри у боєздатність Червоної армії, у перемоги німецької армії на всіх фронтах. Тривале розповсюдження чуток породжувало у населення наростаюче відчуття невизначеності, нервозність, стрес і знижувало здібність до організованого опору.

І в радянській інформаційній діяльності і в німецькій використовувалося таке поняття як спецпропаганда.

Ефекту навіювання інформації чутками можуть сприяти створені спецпропагандою дефіцит інформації або її надзвичайна суперечність, що стихійно або навмисно склалися, а також психологічна напруженість, наприклад, у зв'язку з великими втратами, оточенням та ін.

Найвищого ефекту навіювання досягає під час суміщення екстремальних умов і авторитарного джерела, який здатен емоційно викладати зміст повідомлення.

З усіх каналів, які є у розпорядженні спецпропаганди, найкращими для діяльного впливу є виступи

авторитетних людей, що говорять емоційно на мітингах і в групових бесідах. Саме тому радянське керівництво наказувало виступати з лекціями, бесідами, проводити мітинги перед населенням лідерам партизанських загонів [15].

Істотним недоліком чуток є недовговічність ефекту. Щось вселене житиме у свідомості до тих пір, поки його не витіснить емоційніший більш авторитетний заряд інформації.

Щоб чутка була максимально достовірною обидві сторони і радянська і німецька для більшої переконливості насичали її порівняннями, зіставленнями, аргументами, точками зору як «за», так і «проти».

Наприклад німецькі органи управління проводячи пропаганду проти радянського способу життя, приводило як доводи приклади господарювання українських селян у колгоспах, важку працю на соціалістичному полі, репресії проти ворогів радянської влади, поширювало чулки про поразки Червоної армії і перемоги німецької [16].

Усе це дуже скоро викликало до життя величезну кількість найнеймовірніших чуток по обидві сторони лінії фронту – як з приводу завдань і намірів урядових і радянських військ, так і в частині бойової готовності і хоробрості озброєних груп противника.

Слід сказати, що розповсюдження і використання чуток серед усіх верств населення розглядалося як нормальне явище, а чулки за ефективністю успішно конкурували з ЗМІ і зводили часто нанівець навіть організовані зусилля уряду та пропагандистів комуністичної партії.

Ще одним, досить поширеним способом поширення чуток було застосування листівок на території окупованій німецькою армією, цей засіб був досить ефективним ще й тому, що більша частина населення у Радянському Союзі була грамотна або малограмотна і прочитати написане не складало великих зусиль. Цікавим прикладом такого роду чуток є листівка звернена до партизанів ОУН. У серпні 1943 р. від командира партизанського загону тов. Грабчака до Українського Штабу партизанського руху надійшла радіограма про те, що на території Кам'янець-Подільської області виявлена листівка, яка мала провокаційний зміст. Це підтверджується витягом з самої листівки: «Ви вже підняли зброю проти фашистських окупантів, Ви дієте у дусі нашого Великого Леніна, у цьому Ваше щастя. Завершіть же вашу спільну справу, об'єднавшись зі своїми радянськими товаришами... Товариш Сталін і Радянський уряд готовий пробачити вам ваш відхід від Радянської держави. Вони готові вашого ватажка і керівника Степана Бандеру ввести до складу Українського Радянського уряду, за умови, що Бандера і його товариші негайно приєднаються до нашої боротьби проти фашистської Європи» [17].

Інформація, яка надходила з цієї листівки ніяким чином не відповідала політиці, яку проводив радянський уряд щодо тих, хто діяв під час війни на боці націоналістичних угруповань.

Намагаючись визначити спосіб дії чуток, ми зіткнулися з деякими проблемами. Необхідно було надійно обґрунтувати зміст чуток, їх інформаційність і експресивність. Перший елемент несе в собі знання і інструкції, другої, – психологічні механізми.

На підставі інформаційної характеристики, чулки можна розділити на типи:

- абсолютно недостовірні чулки;
- недостовірні чулки з елементами правдоподібності;
- правдоподібні чулки;
- достовірні чулки з елементами неправдоподібності.

Узявши експресивну характеристику, відповідно до емоційної реакції, що викликається, як уже говорилося вище, чулки можна поділити на:

- чулка-бажання;
- чулка-страховище;
- агресивна чулка.

Проблема а тому, що суб'єктом, що породжує слух, не може залишатися хтось один – наприклад, підрозділ спецпропаганди. Як тільки слух випущений «на волю», він починає жити своїм власним некерованим життям. Слух не можна доставити до свідомості об'єкту – наприклад, ватажка озброєної групи – без того, щоб він не пройшов через дві-три передавальних ланки. На практиці часто буває так що чулка у результаті спотворювалася до невпізнання. Тому можна стверджувати, що абсолютно неправдоподібні чулки до об'єкту дії просто не доходять. По дорозі вони обростають новою інформацією – часто досить правдоподібною.

Треба також відмітити, що абсолютно неправдоподібні чулки сприймаються такими в одному середовищі, але не можуть не викликати ніяких сумнівів в іншому.

Ще складніше йде справа з чулками, створеними на основі експресивності. Експресивність дуже важко направити в якусь конкретну адресу. Майже завжди на експресивність, пропоновану спецпропагандою, накладалася чужа експресія. Так, у ході роботи з дискредитації «Нового порядку землекористування» німецького уряду на окупованих територіях радянські пропагандисти розповсюджували інформацію про те, що насправді німецьке керівництво хоче перетворити громадські, колгоспні господарства «економічні двори» у замасковані поміщицькі маєтки для панів, де українські селяни будуть вирощувати і збирати урожай, а німцям залишиться лише подати вагони і вивезти хліб у голодну Німеччину [18]. Насправді, ці чулки не завжди були ефективними, адже селяни ще не забули як радянська влада конфіскувала у них хліб і вивозила до центральних районів СРСР. Їм хотілося вірити, що тепер буде все по-іншому. Саме це стало

основною причиною розповсюдження різних за ступенем правдоподібності чуток.

Доводилося багато разів спостерігати, як до чутки-страховища на шляху до об'єкту прирошувался "хвіст". Найчастіше цей хвіст був у вигляді відтяжки термінів, закладених у чутку-страховище. Наприклад, радянське командування розповсюджує повідомлення, що "в найближчий день" війська будуть переміщені на нові позиції, а в місці, куди інформація доставлена, виявилось, що її вже забезпечили конкретною датою – значно більш пізнішою, ніж та, яку мали на увазі у початковій чутці. Оскільки так бувало неодноразово, керівництво Червоної армії використовувало це явище у своїх цілях. Треба відмітити, що відстрочення виконання чогось обіцяного, у тому числі і погроз, нервує об'єкти чуток. Навмисне розпускалися чутки про майбутнє пересування різних військових частин, які іноді підтверджувалися, і чутки-страховища одержували підтвердження. В результаті набиралося багато "за і проти" правдивості чуток. І тому, коли вже йшли бойові дії, супротивник був позбавлений можливості у потрібний йому час перевірити достовірність тієї чи іншої інформації. І так як така невизначеність іноді підтримувалася тижнями, командири груп починали нервувати, мимоволі квапити події, щоб скоріше розібратися в тому, що відбувається. Це відповідно приводило до помилок в оцінці обстановки і в поведінці.

Ефект від такої інформації перевищував усі можливі наслідки невиконання наказу і це відповідно приводило до значних втрат або щонайменше до дезорганізації противника. Нерідко цей же механізм чуток використовували й німці.

А ось приклад народження конкретної чутки. Це приклад чутки з донесення начальника головної робочої групи України у Києві відділу обліку і контролю штабу Розенберга у Берліні від 1 липня 1943 р. (чутки, пов'язані з відвідуванням рейхсляйтера): "Наші агент служби безпеки доповів, що у зв'язку з відвідуванням рейхсляйтером Розенбергом 6 червня 1943 р. м. Києва, серед міського населення виникли різноманітні чутки.

За декілька днів до прибуття рейхсляйтера у Київ, коли ще нічого не було відомо ні про приїзд, ні про те хто приїде, серед населення виникли чутки про те, що у неділю 6 червня 1943 р. вийде важливе урядове повідомлення.

Стало відомо, що в цей день театри мають бути закритими; ця обставина у багатьох викликала підозру, чи не носить таке повідомлення траурний характер.

У п'ятницю і суботу чутки набули конкретної форми, говорилося про те, що окупаційна декларація має пряме відношення до форми управління в Україні, – більше того, що буде проголошено заклик про автономну і навіть самостійну Україну, що на чолі українського уряду буде поставлено відомого Дорошенка.

З подробицями говорилося про те, що для передбачених святкувань з приводу проголошення незалежної України з театрів будуть винесені українські жовто-сині прапори і будуть встановлені на підприємствах.

Подібні повідомлення з особливою енергією і великою впевненістю розповсюджувалися особами, як належали до українських націоналістичних кіл.

Наведені чутки не мали ніякого відношення до пана рейхсміністра, тим більше, що про його приїзд не знали нічого певного до самого прибуття" [19].

Розглянемо приклад такого роду чуток. У ході бойових дій німецьке командування розповсюдило інформацію у вигляді статті у листівці як повідомлення для військ № 161 верховного командування збройних сил Німеччини опублікувало роз'яснення з приводу однієї з заяв імперського керівника преси доктора Дітріха. Як відомо 9 жовтня 1942 р. Дітріх заявив представникам преси, що похід на Схід можна вважати вже закінченим. Ця заява викликала велике обурення солдат німецької армії. У "Повідомленнях до військ" № 161 у зв'язку з цим говориться: "Коли про це дізналися солдати східної армії, вони були вражені і подекуди це повідомлення було знехтуване. Як, – говорили вони – наприклад, похід закінчено? Пулі свистять навколо нас, противник успішно наступає, він усе ще має озброєння, та ще й яке. Ми загрузли в оборонних та наступальних боях, а на батьківщині стверджують, що похід закінчено. Це переходить всяку межу». Обурення солдат набуло таких форм, що німецьке командування було змушене пояснювати солдатам, чому гітлерівці вдаються до брехні приреченої на провал..." [20].

Ми описали загальні методологічні і технічні механізми підготовки і розповсюдження чуток. Але не меншу складність являв і аналіз інформації, яка поверталася до того, хто її розповсюджував, але децю в іншому вигляді. Головне, від чого повинен був уберегтися спецпропагандист, – це не стати об'єктом споживання чуток, підготовлених для нього спеціально противником. Для цього необхідно по можливості ретельно аналізувати шляхи проходження чуток, умови, в яких до них додаються нові елементи змісту.

Досягненню поставленої спецпропагандою мети сприяв прийом концентрації інформації. Полягає він в тому, що чутки компонується за тематичними блоками. Наприклад, у період окупації українських земель виникла необхідність дискредитувати окремих ватажків озброєних груп, зокрема керівників ОУН та УПА. Для цього складався блок чуток, куди входили, крім тих, що порочили, також ті, що прославляли, захищали і співчували.

При дії блоками чуток спецпропагандист повинен був мати на увазі, що до кожної подальшої інформації повинні були пред'являтися вищі вимоги, чим для самого скомпрометованого. У групі, що одержала чутки, він повинен сприйматися як абсолютно "свій", достовірний, хоч і гіркий. Інакше могла відбутися розшифровка – провал зв'язків, загибель людей і зрив завдання по дискредитації. Підсумком мала бути посиленна консолідація групи навколо лідера – і спецпропаганда, замість того, щоб ослабити противника, підсилить його.

На закінчення відзначимо, що в руках професіонала-спецпропагандиста чутки були – надійною і гострою зброєю, здатною істотно знизити, а то і зовсім звести до нуля бойовий дух противника.

Ще у 1924 р. відомий радянський дослідник Я. Шафир писав: “Чутка перш за все виникає на певному ґрунті. Це означає, що приводом для неї є чийсь серйозний і значний інтерес (незадоволений в дійсності), який знаходить собі у чутках, як у відомому продукті суспільної фантазії, задоволення, переважно в багато разів опосередкованому вигляді” [21].

Справедливість цього прозорливого зауваження підтверджена подальшим розвитком соціології і соціальної психології стихійної поведінки. А саме, виникнення і розповсюдження чуток обумовлюються перш за все загальносистемними закономірностями соціально-інформаційного процесу, який, як всяка системна освіта, не терпить порожніх зв'язків, що заповнюються в даному випадку “продуктами суспільної фантазії”. Зловмисна робота ворожих аудиторії пропагандистів і агітаторів здатна служити стимулом і змістовним орієнтиром, але у жодному випадку не причиною виникнення чуток: чутка може бути умисне “підсаджена” тільки там і тоді, де і коли для цього виникають необхідні умови – інформаційний вакуум, що виражається у незадоволеному інтересі і загалом сприятливий ґрунт.

Відомий американський теоретик психологічної війни П. Лайнбарджер таким чином формулює завдання: “Пропаганда за допомогою розповсюдження чуток полягає в планомірному використанні чуток для дії на розум і відчуття даної групи людей з визначеною метою, що має суспільне значення, будь то військове, економічне або політичне” [22].

У цілому навмисне розповсюдження чуток орієнтовано на інформаційно-ідеологічне заплутування мас, і його іноді використовують в арсеналі методів пропаганди.

Чутки – серйозна зброя будь-якої пропаганди. Вони являють небезпеку, якщо з ними не боротися або боротися невміло, без знання закономірностей, які обумовлюють виникнення і дію чуток.

Таким чином, можна зробити висновок, що обидві сторони і радянське і німецьке керівництво досить ефективно використовували чутки як один з механізмів, що впливав на свідомість населення окупованих територій та брав безпосередню участь у формуванні інформаційного простору. Для поширення чуток крім усних повідомлень використовувалися найновіші на той час технічні засоби, в тому числі радіомовлення. Іноді до розповсюдження чуток вдавалися священнослужителі та націоналістичні сили.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Слишко І.* Підпілля і партизанський рух на Україні. – К., 1970; *Григорович Д., Денисенко П.* Коммунистическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны. – К., 1976; *Нем'ятий В., Зінченко Ю.* Советы депутатов трудящихся Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны. – К., 1989; *Петляк А.* Партийное руководство Советами на Украине в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). – К., 1988; *Чернега П.* Профсоюзы Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). – К., 1988.
2. *Попов Н., Горохов Н.* Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны. 1941 – 1945. – М., 1981. – С. 15; *Жуков С.И.* Фронтовая печать в годы Великой Отечественной войны. – М., 1968;
3. *Коваль М.В.* Україна у другій світовій і Великій Вітчизняній війні. (1941-1945 рр.): Спроба сучасного бачення. – К., 1994; *Коваль М.В.* Друга світова війна та історична пам'ять. // УДЖ. 2000, №3 (432). – С. 9-16.
4. *Ленин В. И.* Речь при закрытии съезда 16 марта. – Полн. собр. соч., т. 43, с. 119-127.
5. Центральний Державний архів органів влади України (далі ЦДАОВУ). Ф. 4620, оп. 3, спр. 98, арк. 7-8.
6. *Пігідо-Правобережний Ф.* “Велика Вітчизняна війна”. Спогади та роздуми. – К., 2002. – С. 73.
7. *Волошин Ю. В.* Православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.). Полтавський державний ін-т ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 1997. – С. 65.
8. *Лайнбарджер П.* Психологическая война. – М., 1962 – С. 17-18.
9. *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – 182.
10. Центральний Державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). Ф. 1, оп. 23, спр. 19, арк. 8.
11. ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 23, спр. 19, арк. 9-10.
12. Там само. Ф. 1, оп. 70, спр. 5, арк. 70.
13. Там само. Арк. 84.
14. ЦДАОВУ. Ф. 4620, оп. 3, спр. 106, арк. 100.
15. Там само. Спр. 128, арк. 170, 174.
16. Там само. Ф. 3206, оп. 2, спр. 68, арк. 73-75.
17. ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 70, спр. 39, арк. 18.
18. Там само. Спр. 5, арк. 76.
19. ЦДАОВУ. Ф. 3676, оп. 1, спр. 27, арк. 1-3.
20. ЦДАГОУ. Ф. 56, оп. 1, спр. 156, арк. 1.
21. *Шариф Я. М.* Газета и деревня. – М. – Л., 1924.
22. *Лайнбарджер П.* Психологическая война. – М., 1962.

Анотація

У статті розглядається феномен чуток, який відіграв важливу роль у формуванні інформаційного простору на окупованих німецькою армією територіях під час Великої Вітчизняної війни.